

LITTERATUR

POLENS TRAGEDI. GENERAL WLADYSLAW ANDERS' MEMOARER

I »*Det skändade Polen*» och »*Jag såg Polen förrådas*» ha den polske bondeledaren Stanislaw Mikolajczyk och f. amerikanske Warszawaambassadören Arthur Bliss Lane skildrat Polens tragedi under och efter andra världskriget (se Svensk Tidskrift 1949 häfte 6). Här framträder klart hur Polen blev offret för den motsättning mellan väst och öst som framträdde redan medan Västmakterna och Sovjetunionen gemensamt bekämpade det nazistiska Tyskland. Det har sagts, att Polen våldfördes av Tyskland och Ryssland och förråddes av sina allierade. För kort tid sedan har utkommit en ny bok, som får anses som det hittills tyngst vägande bidraget till kännedomen om den polska tragedien. General Wladislaw Anders, under kriget befälhavare för den polska armé, som ursprungligen rekryterades av polska krigsfångar i Ryssland, och sedan med så stor utmärkelse kämpade på de allierades sida, har publicerat sina memoarer under titeln »*An Army in Exile. The story of the second polish corps*». (Macmillan & Co Ltd London 1949.) Boken är försedd med ett kort förord av fältmarskalken Viscount Alexander of Tunis, general Anders' högste chef under det italienska fälttåget 1944—1945. Ingen kan läsa general Anders' bok utan stark rörelse. Den är ett epos. De öden, som general Anders' armé upplevde, förtjäna jämföras med »de 10,000:s återtåg». Men medan grekerna till sist uppnådde havet, som för dem betydde slutmålet för deras marsch, genomtogade den polska armén, med utgångspunkt från fånglägren i östra Europa, Asien, Afrika och västra Europa endast för att som resultat av så mycken heroism till slut gripas av desillusion och förtvivlan. Eposet är också en tragedi. General Anders' armé befinner sig fortfarande i landsflykt. Mot bakgrunden härav måste man uttala sin beundran för den moderation och behärskade ton som präglar general Anders' skildring. Han visar trots sin förklarliga bitterhet stor förståelse för de svårigheter England och Förenta staterna hade att brottas med i sitt förhållande till den ryske bundsförvanten. Ur historisk synpunkt särskilt värdefullt är att general Anders gjort noggranna anteckningar, till stor del stenografiska, om de samtal han förde med Stalin, Churchill och andra ledande allierade statsmän. Framför allt är Anders' redogörelse för sina samtal med Churchill av det största intresse. Av värde ur rent militär synpunkt är skildringen av striderna i Italien, främst stormningen av Monte Cassino, som general Anders ger nya perspektiv på.

Wladyslaw Anders började sin militära bana som kavalleriofficer i tsararmén under första världskriget. Sedan Polen blivit fritt, del-

Litteratur

tog han i slaget vid Warszawa augusti 1920, där Pilsudskis trupper hejdade den röda stormfloden. Då Pilsudski gjorde sin statskupp i maj 1926, ansåg sig Anders trogen sin författningsed dock böra bekämpa marskalken. Detta hindrade dock ej hans militära karriär. Krigsutbrottet den 1 september 1939 upplevde Anders som chef för en kavalleribrigad med högkvarter ej långt från Grunwald (Tannenberg), där Polen 1410 vann sin stora seger över Tyska ordenshären. Anders bedömde Polens militära chanser mot Tyskland redan från början pessimistiskt. Då sammanbrottet nalkades, sökte han med sina trupper uppnå Ungerns gräns i tanke att på utländsk mark fortsätta kampen vid de allierades sida. Nära ungerska gränsen föll han dock svårt sårad i händerna på de österifrån anryckande ryssarna. En rysk general sökte övertyga Anders om Sovjetunionens oemotståndliga makt och erbjöd honom en hög befälspost i Röda armén. Anders vägrade dock bestämt och profeterade redan nu om ett förestående krig mellan Tyskland och Ryssland, ja han angav till och med huvudriktningen för den kommande tyska offensiven. Slutligen huvnade Anders i händerna på N. K. V. D. (tjekan) och fördes mars 1940 till Moskva, där han inspärrades i det beryktade Lubiankafängelset. Här utsattes han för sedvanlig behandling. I egenskap av varm katolik upprörde det honom särskilt, att man tog ifrån honom en liten medaljong av den Heliga Jungfrun; detta betraktar han som ett särskilt uttryck för bolsjevikernas ondska. För Anders var hans starka religiösa tro hans största hjälp och förtröstan under de svåra tider som stundade.

Tysklands angrepp på Sovjetunionen midsommartiden 1941 förändrade radikalt general Anders' ställning. Då han i sin cell i Lubiankafängelset hörde bombexplosioner och luftvärnseld, förstod han genast vad som hänt. Ryssarna förnekade dock till en början, att det var fråga om krig mellan Tyskland och Ryssland och förklarade att det endast rörde sig om en manöver. Den 4 augusti fick emellertid Anders lämna sin cell och fördes inför Laurenti Berija, N. K. V. D:s högste chef. Då Anders frågade om han var fånge eller en fri man, blev det korta svaret: »Ni är fri.» Berija meddelade att i enlighet med det nyss ingångna rysk-polska avtalet amnesti beviljats alla polacker i Ryssland och att en polsk armé skulle bildas. Anders hade av de polska myndigheterna med sovjetregeringens samtycke utsetts till överbefälhavare för denna armé. En undersökning hade visat att 96 % av polackerna i Ryssland förklarat sig för Anders. Han grep sig nu med energi an sin nya uppgift. Svårigheterna voro betydande. Från fångelser och koncentrationsläger strömmade visserligen polacker till i stort antal, men de voro i allmänhet i ett beklagansvärt fysiskt tillstånd på grund av den behandling de fått undergå. Anders uppskattar antalet av de polska medborgare, som deporterats till Ryssland åren 1939—1941, till 1,5 miljoner. Redan tidigt kom han underfund med att största delen av de i Ryssland fångna 11,000 polska officerarna saknades. Vid förfrågningar om deras öde svarade de ryska myndigheterna undvikande. Anders gav sig emellertid ej, och det dröjde ej länge, förrän han kom Katynmordens gåta på spåren.

Härför har han redogjort i en särskild bok, general W. Anders. *Katyn*. Traduction de Jean Sendy. Editions France Empire. Paris 1949. Ingen har mer än general Anders bidragit till att kasta ljus över denna ohyggliga affär.

Inför de svårigheter av allehanda slag, som sovjetregeringen reste mot organiserandet av en effektiv polsk armé, mognade hos general Anders tanken på att evakuera de polska trupperna från Ryssland. Redan vid den konferens, som han den 3 december 1941 i sällskap med regeringschefen general Sikorski hade med Stalin i Moskva, framkastade han denna tanke. I juli 1942 samtyckte sovjetregeringen till att den polska armén förflyttades till Mellersta Östern. Anders själv lämnade Ryssland den 19 augusti med flyg, närmast till Teheran. Antalet av de polacker som evakuerades uppgick till omkring 115,000. För dem betecknade sommaren 1942 frihetens gryning. I Irak och Iran undergick den polska armén en intensiv träning och befann sig snart i utmärkt skick. Anders utvecklade även en livlig politisk aktivitet och sammanträffade den 22 augusti med Churchill i Kairo. Han omtalade försvinnandet i Ryssland av ett stort antal av de bästa polska officerarna och kritiserade förhållandena i Sovjetunionen, där det varken fanns rättvisa eller heder och ej en enda man vars ord man kunde sätta tilltro till. Churchill framhöll vådan av ett dylikt tal om det bleve allmänt bekant och betonade att intet gott kunde komma av att baktala ryssarna. Anders förklarade sig till fullo förstå detta. Churchill slutade samtalet med att säga att han trodde, att Polen skulle framgå ur kriget som ett starkt och lyckligt land. Anders betecknar samtalet som i stort sett tillfredsställande men fick intrycket att Västmakterna i avsikt att ej stöta sig med Ryssland ej hade för avsikt att utöva tillräckligt starkt tryck på det för att få till stånd en lösning av det polska problemet. Och häri fick han ju rätt.

Nyheten om Katynmorden gjorde ett beklämmande intryck på Anders' trupper. Anders anser, att Sikorskis regering kunde handlat mera försiktigt, men finner dock dess hänvändelse till Röda Korset berättigad. I detta sammanhang förtjänar det omnämnas, att till en början vissa meningsskiljaktigheter förelågo mellan Sikorski och Anders; Anders ansåg att Sikorski visade väl stor lyhördhet för ryska synpunkter. Med tiden minskades dock dessa åsiktsdifferenser, och vid deras sista möte i Kairo 28 juni voro de fullt överens. Sikorski var nu övertygad om att Sovjetunionens politik var diametralt motsatt Polens intressen. Anders, som ansåg att den allierade invasionen borde företagas över Italien och Balkan, berörde frågan om de polska truppers omgruppering och ville att de skulle insättas på dessa krigsskådeplatser; Sikorski skulle själv övertaga högsta befälet. Denna plan omintetgjordes genom Sikorskis död i början av juli som följd av en flygolycka vid Gibraltar. Det var ett hårt slag för Polen. Det är Anders' åsikt att dess sak skulle legat bättre till i framtiden om Sikorski, med vilken både Churchill och Roosevelt ingått vittgående avtal, kommit att leva. Den nya polska regeringen, som bildades av Mikolajczyk, ingav ej Anders något större förtroende. Han skriver att detta också var fallet med polackerna i England.

Från Mellersta Östern förflyttades den polska armén till Italien. I början av februari 1944 ankom general Anders till Neapel. Det var ej första gången polska soldater på italiensk mark kämpade för sitt lands frihet; 150 år tidigare, under Napoleonkrigen, hade general Dombrowskis legioner härifrån startat sin marsch till Polen. Under 1944 års fälttåg gjorde de polska trupperna sin största insats vid stormningen av det segt försvarade Monte Cassino. Det var ett stolt ögonblick för general Anders, då den polska flaggan den 18 maj hissades vid sidan av den engelska över klostrets ruiner. De allierades överbefäl med general Alexander i spetsen sparade ej på lovord över de polska truppers insats, och general Anders förlänades den förnämliga engelska Bathorden. Efter Monte Cassinos erövring fortsatte de polska trupperna sin frammarsch och intogo i juli den betydande hamnstaden Ancona vid Adriatiska havet.

De polska trupperna hade i Italien höljt sig med ovansklig ära, men under tiden hade den politiska horisonten för Polens del mulnat. Teherankonferensen november 1943 mellan Stalin, Roosevelt och Churchill markerade, enligt vad som numera blivit känt, de Västallierades första stora misstag vid behandlingen av det polska problemet. Och kort därpå gjorde Churchills underhustal 22 februari 1944 det tydligt, att Polen ej kunde räkna på någon hjälp av England mot Ryssland. Österifrån nalkades den ryska armén polska gränsen. Den 21 juli bildades »Polska befrielsekommittén» i Lublin, och under månadens sista dagar begav sig Mikolajczyk till Moskva för att konferera med Stalin. Denna Mikolajczyks resa förorsakade stor oro hos Anders' trupper. Anders var en bestämd motståndare till tanken på att Polen skulle avstå sina områden öster om Curzonlinjen till Sovjetunionen. Den 26 augusti, medan Warszawas resning under ledning av general Bor-Komorowski pågick för fullt, anlände Churchill åtföljd av general Alexander till Anders' högkvarter i Italien. Det samtal som nu utspann sig är av stort historiskt intresse. Churchill började med att erinra Anders om deras senaste möte i Kairo och erkände, att denne haft rätt i sin skepticism ifråga om Sovjetunionens goda vilja. Han frågade sedan om de polska truppers moral inför de händelser de bevittnade. Anders svarade att den var utmärkt, men att soldaterna samtidigt voro oroliga för Polens framtida öde och för vad som hände i Warszawa. Churchill framhöll då att Västmakterna gjorde sitt bästa för att med flyg undsätta Warszawas hjältemodiga försvarare men att de ej kunde uträtta mycket, då Stalin vägrat de i England stationerade amerikanska flygplanen att landa på sovjetryskt territorium; meningen hade varit att ordna skytteltrafik mellan England och Warszawa. Den brittiske premierministern uttryckte sedan en förmodan att Anders ej var nöjd med hans senaste underhustal, vilket den polske generalen bejakade. Till sitt försvar anförde då Churchill, att England ej garanterat Polens gränser; det var emellertid fast beslutet att bidra till att Polen uppstod som en fri och oberoende stat. De territorier Polen skulle erhålla i väster skulle mer än väl uppväga förlusterna i öster. Polen måste lita på England. Anders sade sig förstå, att smärre gränskorrigeringar kunde bli nöd-

vändiga, men gränsfrågorna borde först avgöras vid fredskonferensen. Churchill instämde häri och framhöll att Anders skulle vara närvarande vid denna. Djupt rörd betonade han ännu en gång att England aldrig komme att överge Polen. Churchill uttryckte även tvivel på den engelsk-ryska alliansens varaktighet men trodde också att efter kriget de ryska generalernas maktställning skulle ökas på bekostnad av sovjetregeringen. Han slutade med att framhålla att Anders var en god politiker, vartill denne replikerade, att det hade han lärt sig i Ryssland. I sina kommentarer till detta samtal skriver Anders, att han efter Teherankonferensen hyst vissa tvivel om att Västmakterna och Polen sågo krigets mål i samma ljus. Churchills upprepade försäkringar, att England och Förenta staterna ej komme att överge Polen, hade därför stor betydelse för honom.

Den oro Anders kände för det politiska läget föranledde honom att i mitten av september 1944 bege sig till London. Han hade här överläggningar med polske presidenten Raczkiewicz, överbefälhavaren general Sosnkowski, konseljpresident Mikolajczyk, Attlee och Eden. För Mikolajczyk framhöll Anders att han som soldat ej hade någon rätt att blanda sig i politiken, men att det var hans plikt att uttala en varning i syfte att hindra att Polens territoriella integritet antastades. Han förebrådde även Mikolajczyk att han i Moskva haft överläggningar med representanter för Lublinkommittén, som Anders betraktade som förrädare mot Polen. Det visade sig emellertid att deras åsikter ifråga om de polsk-ryska relationerna gingo isär. Under engelsk-amerikanskt tryck var Mikolajczyk beredd att acceptera Curzonlinjen som Polens östgräns. Men då alla polska politiska partier utom hans eget vägrade att gå med härpå, avgick Mikolajczyk i slutet av november. I ett underhustal kort därpå gav Churchill uttryck för sin uppskattning av den polske bondeledaren. Den faktiska betydelsen av Mikolajczyks avgång blev emellertid, att härigenom öppnades en utväg för Västmakterna att överge den lagliga polska Londonregeringen, nu under chefskap av socialisten Arciszewski, och på så sätt genomföra de beslut som i samförstånd med Ryssland fattats i Teheran.

Den 12 februari 1945, den dag han fick kännedom om Yaltakonferensens beslut, har djupt inpräntat sig i general Anders' minne. För första gången tvekade han. Dagen därpå meddelade han president Raczkiewicz och chefen för 8. armén general Mc Creery, att han ej ansåg sig ha rätt att begära ytterligare offer av sina soldater, vilka nu ej längre förstodo vad de kämpade för. Vid en konferens hos fältmarskalk Alexander framhöll denne emellertid de svårigheter armén i sin helhet skulle utsättas för, om de polska trupperna droges tillbaka och gav vidare som en vän general Anders rådet att avvakta händelserna. I heroiska och nobla ordalag försäkrade general Anders då, att hans trupper skulle fortsätta att göra sin plikt. Anders beordrades nu till London, där han den 21 februari sammanträffade med Churchill. Denne visade sig påtagligt irriterad. Anders betonade starkt Polens allianstrohet och att de polska soldaterna kämpat för ett fritt Polen. Churchill yttrade, att alltsammans var Polens eget fel

och att han rått det att komma överens med Sovjetunionen genom att avstå landet öster om Curzonlinjen. England hade aldrig garanterat Polens östra gräns. Det hade nu ej längre något behov av de polska trupperna. Han slutade dock med att säga, att England endast komme att erkänna en polsk regering sammansatt av alla politiska partier. Detta samtal endast ökade Anders' oro för Polens framtid. Tre dagar senare hade han en konferens med Mikolajczyk. Anders sökte övertala denne att ej bege sig till Polen, där han ej skulle få något verkligt inflytande. Ännu en gång visade det sig dock, att deras åsikter gingo isär. Vad beträffar den polska Londonregeringen beslöt den sig för att fortsätta kriget. Den 26 februari utnämndes Anders trots motstånd från brittiskt håll till överbefälhavare för hela den polska krigsmakten. I mars återvände han till Italien, där de polska trupperna fortsatte att spela en ärofull roll fram till den tyska kapitulationen. Men då inbjudningarna till San Francisco-konferensen utfärdades, saknades Polen — det första land som gjort väpnat motstånd mot Tyskland och sedan dess aldrig övergivit sina allierade.

De allierades V-dag kom — men Polen var fortfarande ett ockuperat land. Omedelbart efter vapenstilleståndet sände Anders Churchill ett brev, där han uttryckte sin beundran för vad han uträttat i och för den gemensamma segern. General Bor-Komorowski, som utnämnts till polsk överbefälhavare då han tillfångatogs av tyskarna efter Warszawas resning, anlände nu till London, och i samförstånd med presidenten nedlade Anders denna post. Churchill sände vid detta tillfälle Anders ett brev, i vilket han hyllade den insats den polska krigsmakten till lands, till sjöss och i luften gjort på de allierades sida. I Warszawa bildades den provisoriska polska samlingsregeringen under medverkan av bl. a. Mikolajczyk. Anders finner det sätt, på vilket denna regering bildades, högst ovanligt. Samtidigt som dessa godtyckligt valda polacker från och utom Polen samlades i Moskva, pågick där en rättegång mot de polska ledare, som sovjetregeringen våren 1945 låtit inbjuda till Ryssland och sedan låtit fängsla. Dessa sistnämnda polacker, vilka i Polen bekämpat tyskarna, betraktar Anders som de verkliga förkämparna för Polens frihet. — Snart skulle Anders märka, att England sedan det erkänt den nya polska regeringen betraktade hans armé i Italien som en obekvämd faktor. Han hade dock tillfredsställelsen att få se fältmarskalk Alexander närvara såväl vid de polska truppers sista parad den 15 augusti 1945 som vid invigningen av den polska soldatkyrkogården på 6-årsdagen av krigsutbrottet den 1 september.

För att utröna sina soldaters individuella hållning beträffande ett återvändande till Polen gjorde general Anders en turné i Italien och Mellersta Östern. Han gjorde intet för att påverka deras ståndpunktstagande. Det visade sig, att av den polska arméns styrka på 112,000 man vid slutet av 1945 endast 14,000 önskade återvända till Polen. I stället samlades hos den i Italien tusentals polska flyktingar från Polen, Tyskland och Frankrike. I mars 1946 kallades Anders plötsligt till London för en konferens med premierminister Attlee och utrikesminister Bevin. Båda förklarade att den polska armén måste

demobiliseras, och uttryckte en förhoppning att så många soldater som möjligt skulle återvända till Polen. Vid underhusdebatten den 22 maj framkastade Churchill ett förslag att använda den polska armén för ockupationsändamål i Tyskland, men detta förkastades av Bevin. I sina kommentarer till den engelska regeringens beslut att demobilisera den polska Italienarmén skriver Anders, att allt hopp om ett snart återvändande till ett fritt Polen var ute och att de ideal, för vilka de polska soldaterna utgjutit sitt blod på utländsk mark visat sig vara fåfänga drömmar.

Den 8 juni 1946 hölls de allierades stora segerparad i London. Men inga polska trupper deltog i den. Det hade ej ansetts politiskt opportunt. En inbjudan sändes till 25 av de polska flygare, vilka spelat en så stor roll under slaget om England hösten 1940, men de avböjde att ensamma representera den polska krigsmakten. I ett tal i underhuset den 5 juni beklagade Churchill polackernas frånvaro och erinrade om deras insats på de allierades sida under kriget. Själv stannade general Anders i Italien hos sin armé, som efterhand transporterades till England, ända till slutet. Den 27 september fick han genom Warszawaradion veta, att han berövats sitt polska medborgarskap. Till gengäld hyllades han av den engelska generalen Morgan inför avskedet från Italien. Enligt honom skulle general Anders' minne leva i Polens historia som en av dess största patrioter och härförare. Den 31 oktober 1946 lämnade Anders definitivt Italien.

General Anders slutar sin bok med några tankar om det ryska hotet mot den fria världen. För Polens del betraktar han kriget som ej avslutat. Han avvaktar händelsernas utveckling — och hoppas. Och detta med all rätt. Ty general Anders är en typisk representant för polska folket, om vilket nazistorganet *Völkischer Beobachter*, i förbittringen över att det i det ockuperade Polen ej gick att uppdriiva en enda Quisling, skrev, att ordet polack ej betecknade en nationalitet utan ett sinnestillstånd. En karakteristisk egenskap hos detta polska folk är att kunna vänta — och förtrösta.

Birger Swedenborg.